

Тетяна Вронська

ЕТНОДЕМОГРАФІЧНА КАТАСТРОФА В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ: ЖОВТЕНЬ 1947 Р.

У статті здійснена спроба проаналізувати причини, методи та особливості реалізації однієї з найбільш масових та короткотермінових депортацій, здійснених тоталітарним режимом у Західній Україні.

З-поміж найбільших демографічних катастроф, акцій геноциду другої половини 40-х років ХХ ст., зазвичай, виділяють сумно відому акцію «Вісла»*. Натомість значно менше згадують про іншу драматичну подію 1947 р. – масову депортацію членів родин учасників національно-визвольного руху у Західній Україні, задуману сталінською владою й реалізованою її карально-репресивним апаратом протягом двох днів – 21-22 жовтня. Така коротка, за часом реалізації, але масштабна, за кількістю охоплених нею людей, операція віддзеркалила у собі і політичну концепцію сталінського режиму, і його ставлення до свого народу.

Наразі актуальність досліджень такого роду зумовлена не лише об'єктивною необхідністю глибшого осягнення тоталітаризму, а й вивченням міграційних процесів, які впливали на економічний та політичний розвиток окремих регіонів радянської України і цілого СРСР. Перші дуже приблизні обрахунки населення у п'яти вже визволених областях Західної України місцеві органи радянської влади подали до ЦК КП(б)У ще 1 травня 1944 р.** Вони показали, що його чисельність

* У ході акції «Вісла» (від 28 квітня до кінця серпня 1947 р.) у межах етнічної чистки, ініційованої польським комуністичним режимом проти українського населення, було переселено 140 575 чол.

** У Волинській області (по 6-ти районах) нараховувалося 147,9 тис. чол. (61,5 %) порівняно з 240,5 тис. у червні 1941 р. По інших областях західної України ці показники виглядали наступним чином: по Рівненській – 1 103,2 (до окупації) і 759,6 (68,9 %) після неї, Чернівецькій відповідно – 879,7 і 555,0 (63,1 %), Станіславській – 691,9 і 465,0 (67,2 %), Тернопільській (по 29 районах і 2 містах) – 1 327,1 і 818,0 (61,6 %). / ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. –

глухе роздратування і невдоволення станом справ у Задній Україні, що призвело до ротації очільника вищого партійного органу республіки. Замість М. Хрущова на посаду першого секретаря ЦК КП(б)У 3 березня 1947 р. «обирається» Л. Каганович, відряджений для цього з Москви. Проте й перебування останнього на цій посаді не задовольнило Й. Сталіна і вже у листопаді того ж року М. Хрущова повертають на цю посаду.

Тим часом у господарстві обох відомств, які, незважаючи на вказівки вищих органів влади держави, ніяк не могли мирно поділити право боротьби з «бандитизмом» у Західній Україні та всіма питаннями, пов'язаними з цим, аж ніяк не збиралися відступати від обраної на верхніх щаблях влади, і активно підтриманої у відомстві радянської Феміди, лінії на покарання не винних ні у чому родичів повстанців.

Цей невмотивований терор проти жінок, дітей і людей похилого віку реалізовували за стандартною схемою. З однією лише різницею, що за обопільної згоди та отримання політичних і економічних дивідендів, замовником у різні періоди виступали, чи то партійні республіканські та регіональні боси, чи то промисловий комплекс сходу СРСР, підвідомчий Головному управлінню таборів МВС СРСР (ГУЛАГ). Часто-густо траплялося так, коли обидва учасники тих масових репресивних акцій проти власного народу почергово «виручали» один одного. Коли у Західній Україні вже накопичувалася чимала кількість родичів повстанців, котрих місцева влада намагалася якомога швидше відправити подалі від своєї вотчини, то назустріч йшов ГУЛАГ, оперативно готуючи місця і висилаючи в УРСР «розрядки» на відповідну кількість людей, котрих він може «працевлаштувати» на своїх підприємствах. Так само блискавично діяли і в республіканському МВС, реагуючи на запити своїх «колег» з Головного управління таборів. Єдине, на кого не звертали уваги згадані структури – це на той «спецконтингент», яким вони розпоряджалися, безоглядно зсуваючи цілі людські пласти з рідної землі у напрямку необжитих, а іноді і непридатних для життя місць.

Де, коли і у чийй голові народилася страшна ідея провести у Західній Україні чергову і найбільш широкомасштабну депортаційно-репресивну акцію після того, як вже за три попередні неповні роки у віддалені місцевості СРСР було відправлено 30609 осіб, сьогодні вже не важко встановити завдяки нововиявленим документам вітчизняних державних та відомчих архівів і архівосховищ Російської Федерації. Ретельне вивчення листування між різними відомствами, причетними до організації згаданих операцій, що зберігаються нині у Державному

архіві Міністерства внутрішніх справ України дозволяє стверджувати, що задуми про ту велику депортацію стали баражувати у неспітливих головах МВС СРСР ще на початку 1947 року. Здобувши чималий досвід у репресуванні членів родин повстанців, органи внутрішніх справ, як і їх колеги з МДБ, відчули реальні результати від наслідків своєї роботи, санкціонованої з верхніх щаблів радянської влади. Тому й не полишала їх думка вдаватися й надалі до таких акцій у більш масштабних обсягах. Одним ударом унеможливити будь-яку підтримку повстанців та залякати все інше населення – хіба ж цей радикальний крок не був омріяним як для місцевих партійних ватажків, так і для карально-репресивних органів регіонального, республіканського і союзного рівнів. Ці наміри досить виразно проглядаються у листі начальника 1-го спецвідділу МВС СРСР А. Кузнецова, який опікувався всіма проблемами насильницького переселення, до міністра внутрішніх справ України Т. Строкача, датованого 5 січня 1947 р. Там, серед іншого, були і такі рядки: «Відповідно до розпорядження заступника Міністра внутрішніх справ Союзу РСР генерал-лейтенанта тов. Мамулова, просимо Вас дати вказівку, у випадку необхідності вивозу з Української РСР у масовому порядку членів сімей зрадників батьківщини і учасників банд УПА і ОУН, засуджених Особливою нарадою при МВС СРСР, заявки на потрібну кількість вагонів, необхідних для перевезення вказаного контингенту, надавати у 1-й спецвідділ МВС СРСР за місяць до відправлення засуджених, приблизно до 10 числа, із зазначенням потрібної кількості вагонів, станції відправлення і призначення, та кількості сімей, що підлягають вивозу»². Отже бачимо, що радянська влада та її приспівники, не задовольнившись вже проведеними депортаціями, продовжували марити ще більш грандіозні плани у цій неблаговидній справі.

Цим мріям судилося реалізуватися вже глибокої осені 1947 р. Суттєвого прискорення їм надала постанова виконавчого (а не законодавчого – *Т. В.*) органу держави – цілком таємна постанова Ради Міністрів СРСР № 3214-1050 від 10 вересня 1947 р. У цьому документі не йшлося про жодні підстави репресування великої маси населення Західної України, не згадувалося і про події на тамтешніх землях. Та вереснева постанова була присвячена забезпеченню вугільної промисловості СРСР робочою силою. Йшлося в ній і про «оунівців», які мали направлятися на вугільні шахти Карагандинської, Архангельської, Вологодської, Кемеровської, Кіровської, Молотівської, Свердловської, Тюменської, Челябінської і Читинської областей³.

Отже членів родин повстанців за вказівкою союзного уряду мали репресувати з тієї лише причини, що імперська промисловість потребувала чергової великої партії остарбайтерів. Ніхто з виконавців відверто про це не говорив, посилалися лише на сам документ, не розкриваючи його змісту. Та ще більш дивним видається те, що і сучасні дослідники, згадуючи ту постанову, називають лише її дату і номер, жодним словом не торкаючись її основного змісту. Останнє видається некоректним, оскільки цей документ якраз і є ілюстрацією страшного та вкрай цинічного механізму політичного терору. Він дуже добре показує, що для режиму достатньо було нагальних потреб промислового комплексу, аби покарати ні за що величезну масу людей. І зовсім не збройний спротив повстанців був тому підставою.

Потреби ГУЛАГу цілком органічно співпали з інтересами республіканської та регіональної влади, яка прагла видалити якомога більшу кількість родичів повстанців, аби зменшити кількість співчуваючого їм населення. Саму депортацію провели спільно – МДБ і МВС. На органи внутрішніх справ було покладено виконання всіх біжучих питань і реалізацію практичних заходів, а їх колеги з регіональних управлінь органів державної безпеки готували списки на місцях.

Ще на початку жовтня 1947 р., посилаючись на вже згадані нагальні потреби вугільної промисловості сходу СРСР, вийшла вказівка МВС СРСР № 38/3-7983 про відправку у віддалені місцевості радянського Союзу із Західних областей України 50 ешелонів членів родин повстанців (25 тис. сімей загальною кількістю 75 тис. осіб.), названих за звичкою радянських спецслужб «спецконтингентом»⁴.

17 жовтня 1947 р. Міністр внутрішніх справ СРСР С. Круглов доповів листовно заступнику РНК СРСР В. Молотову: «У відповідності до постанови Ради Міністрів Союзу РСР № 3214-1050с від 10 вересня ц.р., у вугільну промисловість східних районів СРСР направляються 20 000 сімей активних націоналістів і бандитів, що виселяються з західних областей України, в тому числі: комбінату «Кузбасвугілля» – 10 000 сімей, комбінату «Челябінськвугілля» – 3 000, комбінату «Молотоввугілля» – 2000, комбінату «Карагандавугілля» – 3 000 сімей... За пропозицією МДБ СРСР кількість сімей, що виселяються, перевищить 20 000. У зв'язку з цим МВС СРСР спецпереселенці, що виселятимуться понад вказану кількість, направляються в Омську область, де будуть передані промисловим підприємствам і працевлаштовані у сільському господарстві»⁵.

Звісно, що, зважаючи на таке «перспективне» планування свого союзного керівництва, в УРСР не могли підвести і мусили старанно виконувати забаганки кремля. Здійснюючи «замовлення» на насильницьке рекрутування 20 тис. сімей у вугільну промисловість, так само вчинили й інші галузі, зокрема і лісова. Там теж для того, щоб валити ліс потрібні були остарбайтери, котрі не вимагали особливих умов для життя і праці. Чи думав при тому хтось з радянських новітніх «рабовласників» про той чисельний «баласт» – дітей та людей похилого віку, що вирушали до них, чи ні, але вже з часом стало зрозумілим, що саме ці старі і немічні виїхали назустріч страшним випробуванням у своєму житті. Радянська імперія вимагала робочої сили, а всіма іншими обставина вона не переймалася.

Якщо у Москві навколо майбутньої масової депортації тривало, головно, узгоджувальне листування і народжувалися директивні приписи для Української РСР, то в Києві і Львові кипіла робота по організації самої депортації, ретельності якої могли б позаздрити військові штаби, що планували майбутні бойові стратегічні операції. Чітко був спланований кожен крок, кожна дрібниця. Серед інших обов'язкових заходів регіональним органам МДБ відповідним приписом з цього ж союзного відомства, не вказуючи дати, заздалегідь ретельно розтлумачили як треба складати списки кандидатів на депортацію, підготувати транспорт, розподілити за населеними пунктами військові підрозділи, задіяти наявний автомобільний і гужовий транспорт. Відповідні плани-заходи опрацювали на місцях райкоми КП(б)У, райвідділи МВС та МДБ.

На виконання приписів союзного МВС та на підставі оперативного плану МДБ УРСР Міністр внутрішніх справ УРСР генерал-лейтенант Т. Строкач ще 10 жовтня 1947 р. затвердив план оперативних заходів свого відомства⁶.

Передусім, для керівництва заходами по масовій депортації був створений оперативний штаб під орудою заступника міністра внутрішніх справ УРСР М. Дятлова у складі начальника 1-го спецвідділу Смирнова і начальника відділу боротьби з бандитизмом УМВС по Київській області О. Задой з дислокацією у м. Львові. Окрім цього встановлювався чіткий графік прийому людей та відправки ешелонів заздалегідь встановленими маршрутами.

14 жовтня 1947 р. у Львові відбулася нарада за участю начальників УМВС західних областей з організаційних питань, пов'язаних з

наступною операцією⁷. Начальників ешелонів*, які відповідали за транспортування членів родин повстанців з 87 залізничних станцій Західної України, зібрали на інструктивній нараді у Львові 16 жовтня 1947 р. На цьому зібранні їм чітко розтлумачили як саме має здійснюватися прийом «спецконтингенту», формування та відправка його залізницею. Кожному вручили спеціально розроблену інструкцію. Згадані керівники тих скорботних «караванів» зобов'язувалися регулярно доповідати своєму вищому начальству про кожен відправлений ешелон та причини зволікання цієї процедури⁸. Загалом для проведення депортації було залучено 13 592 співробітників органів внутрішніх справ і військовослужбовців (5 143 офіцери і 8 449 сержантів та рядових)⁹. Отже, як з'ясувалося пізніше, на кожних шістьох депортованих припадало по одному озброєному чоловіку, який під дулом гвинтівки чи пістолета супроводжував їх до залізниці чи спеціальних збірних пунктів. Останні завчасно були створені у Львові, Чорткові, Дрогобичі, Рівному, Коломиї та Ковелі**.

Ця найбільша операція до насильницькому переміщенню великої кількості людей готувалась у режимі надзвичайної утаємниченості. Лише перших секретарів райкомів партії та начальників відповідних регіональних підрозділів державної безпеки поінформували про неї за 2-3 дні. А всі інші виконавці дізнались про майбутню депортацію лише о 6 годині ранку 21 жовтня, тобто перед самим її початком.

Після такої ретельної підготовки, коли були враховані всі нюанси майбутнього перебігу подій, ідеологи та виконавці очікувати лише оголошення старту, після якого відбудеться наймасовіша вівісекція західноукраїнських земель від жінок, дітей та людей похилого віку, винних лише в тому, що мали не ту рідню, чи жили не у тих місцевостях.

Два жовтневих дня стали пекельними для всіх областей Західної України. Вже о другій годині ночі 21 жовтня був перерваний сон багатьох родин міста Львова. До квартир людей, більшість з яких нічого не підозрювала, вривалися чоловіки у шинелях й після нетривалого обшуку дозволяли людям похапцем зібрати свої речі, після чого у вантажівках доправили їх на залізницю. О 6-й ранку такі ж набіги стали

* Начальниками ешелонів були призначені оперативні працівники в чинах не нижче капітана.

** У січні 1949 р. кількість збірних пунктів для прийому родин повстанців збільшилася до дев'яти, вони одночасно могли вміщувати 10 550 осіб.

відбуватися і по селах, куди заздалегідь були підтягнуті спеціальні групи, що склалися з співробітників каральних органів, партійно-комсомольських активістів, функціонерів районних установ і організацій. Озброєні бійці внутрішніх військ оточували село і за списком прямували до оселі, звідки мали вилучити родини повстанців. Не даючи людям отямитися, витягаючи з ліжок хворих і немічних, знімаючи з печей дітей, що заходилися у плачі, дозволяючи нашвидкуруч зібрати якість пожитки і клумаки, швидко вантажили на підводи або у вантажівки й доправляли до залізниць. Під час цієї блискавичної депортації, на відміну від попередніх аналогічних репресивних акцій, людям практично не давали можливості підготувати собі їжу на далеку дорогу, чи необхідні теплі речі, що, власне, передбачалося відповідними інструкціями НКВС СРСР і УРСР березня-квітня 1944 р.

Про хід операції кожні шість годин міністру внутрішніх справ УРСР Т. Строкачу по високочастотному зв'язку (ВЧ) доповідали його заступник Дятлов та начальник конвойних військ МВС СРСР Бочков. У першій доповіді о 10-й ранку 21 жовтня згадані особи, відповідальні за реалізацію акції, бадьоро рапортували: «...Станом на 10-00 вантаження контингенту у вагони почалось на 53 станціях з 87. Всього по всім західним областям України повантажено 1 137 сімей 3 373 особи, з них: по Станіславській області 55 сімей 124 осіб, Тернопільській 362 сім'ї 1 082 особи, Дрогобицькій 35 сімей 105 осіб, Рівненській 140 сімей 420 осіб, Волинській 135 сімей 405 осіб, Львівській 420 сімей 1 237 осіб»¹⁰. Далі йшлося про «незначні труднощі» пов'язані з погодними умовами. В Станіславській та Тернопільській областях лютували сильні снігові віхоли. Випав сніг, товщина шару якого місцями перевищувала один метр і тому 500 машин стояли у заторах і не могли виїхати до залізничних станцій. Дописувачі жодним словом не обмовились про те, що у тих машинах були люди, які мерзли і страждали невідомо за що. В особливо важких умовах проходило насильницьке видалення людей на Станіславщині, де у гірській місцевості вирувала снігова стихія. Дорогою з Яремчі до Верховини застрягли 30 військових машин, супроводжуваних танками та бронетранспортерами. У такій сніговій пастиці опинилося і 55 машин та 2 бронетранспортери на шляху з Коломиї до Косова, виділені для депортованих. Подолання природної стихії, та ще й виконанням партійних приписів по насильницькому вивозу людей до залізниці дуже хвалився пізніше перший секретар тамтешнього райкому партії М. Слонь. Причиною особливої гордості згаданого функціонера було й те, що з багатьох сіл, підвідо-

мчого йому району вдалося відправити у заслання практично все населення, оголосивши його родичами повстанців¹¹.

Вже о 14-й годині 21 жовтня міністру внутрішніх справ УРСР був надісланий другий рапорт про хід операції, у якому, як і в першому, доповідалася кількість повантаженого у вагони «контингенту». У документі містилася і «негативна інформація». Так, відповідальні особи дуже журилися, що на цей час не завантажено і не відправлено ще жодного ешелону. Зафіксували вони і декілька випадків «порушень» з боку виконавців операції. У Рокитнянському районі Рівненської області помічник командира роти 81 стрілецької дивізії МДБ під час виселення людей убив двох кабанів і намагався вивезти їх до своєї оселі. У цьому ж районі не втримався від спокуси нагрітися на чужому горі і уповноважений тамтешнього райвідділу МДБ, котрий силоміць відібрав у людини діжку з м'ясом, яку дозволялося взяти у далеку дорогу¹². Ці випадки мародерства були не поодинокими. Вони відбувалися на тлі закликів місцевих керівників і високих приписів роз'яснювати людям, яких відправляляти у заслання, брати з собою якомога більше їжі, оскільки попереду у них довга дорога на північ СРСР. Лунали навіть пропозиції дозволити селянам за три години, які їм відводили на збирання речей, зарізати якусь худобу, аби забезпечити свою родину харчами.

Примітно, що у чернетці другого рапорту чиеюсь «пильною» рукою була викреслена інформація про випадок більш ганебний, ніж мародерство. Виконавці не побажали, щоб у Києві дізналися про те, що в селі Новосілки Здолбунівського району Рівненської області один з оперативних працівників МДБ убив з пістолета шестирічну дитину громадянки Зосі Ковальчук, яка не підлягала виселенню, а просто потрапила під «гарячу» руку¹³.

Перебіг операції до виселенню людей, жорстокість та нелюдські вчинки до пересічних громадян спричинили і до трагічних випадків серед виконавців. Так, не витримали нерви у завідувача Рокитнянської ошадкаси, який був уповноваженим райкому КП(б)У в с. Лузи того району і допомагав видаляти людей зі своїх домівок. Цей чоловік зачинився у хліві одного з депортованих і покінчив життя самогубством, вистріливши собі з пістолету у голову¹⁴.

Вже у четвертому повідомленні, переданому по «ВЧ» о 20-й годині вечора 21 жовтня 1947 р., цифрові показники операції значно збільшилися, хоча вантаження в ешелони йшло дуже повільно. Лише на 9 станціях з 87-ми воно було завершене. Жоден з ешелонів,

підготовлених до відправки на північ СРСР, не вирушив до місяця призначення¹⁵.

Лише наступного дня – 22 жовтня 1947 р. – почався рух депортованих по залізниці. О 6 годині 38 хвилин ранку перший ешелон № 20066, у якому було 1 293 осіб, зі станції Ковель рушив за адресою станція Усятин Томської області. На 20 хвилин пізніше зі ст. Львів-Клепарово вирушив і другий потяг (№ 20023) у складі 1 878 осіб в тому ж напрямку. А далі з інтервалом у 2-4 години такі ж ешелони один за одним стали відправлятися з залізничних станцій Чорториська, Луцька і Ковеля. Хід операції поступово входив у заплановане русло. Скориставшись цим, виконавці вирішили прозвітувати не лише своїм зверхникам у Києві, а й до Москви. У лаконічному рапорті в МВС СРСР вони доповідали, що на 14-у годину вже відправлено 65 830 осіб¹⁶.

За добу – о 14.00 23 жовтня 1947 р. доповідною запискою по «ВЧ» зі Львова Дятлов та Бочков доповіли Т. Строкачу: «... станом на 14.00 годин 23.X.1947 року всього повантажено 24 799 сімей – 73 428 осіб», які були вивезені у 34 ешелонах з 44, запланованих¹⁷. Після того ще три дні меншими партіями вирушали на північ СРСР ешелони з родичами повстанців.

Завершилася депортація 26 жовтня 1947 р. Вже місяць потому виконавці рапортували своєму керівництву про «успіхи». У доповідній записці Міністра внутрішніх справ СРСР С. Круглова на ім'я заступника Голови Ради Міністрів СРСР Л. Берії від 28 листопада 1947 р. підбиваючи перші підсумки масштабної жовтневої депортації з теренів Західної України наголошувалося: «Згідно до постанови уряду з західних областей Української РСР переселено 26 460 сімей активних націоналістів і бандитів... З числа переселених 21 197 сімей (61 066 чоловік) направлені на роботу у вугільну промисловість східних районів СРСР. Інші 5 264 сім'ї або 15 202 чоловіки направлені в Омську область і використовуються на промислових підприємствах і у сільському господарстві»¹⁸. Отже, у ті листопадові дні МВС СРСР подавав дані про загальну кількість депортованих - 76 267 осіб – близьких і далеких родичів учасників ОУН і УПА. Втім, вже рік потому – 23 листопада 1948 р. МВС УРСР навів уточнені дані. У «Довідці про кількість виселеного контингенту з території України за період 1944-1948 рр.» зазначалося, що у жовтні 1947 р. органами МДБ вислано 26 332 сімей у кількості 77 791 осіб – членів сімей оунівського підпілля (з них чоловіків – 18 866, жінок – 35 441 і дітей – 22 279)¹⁹. По областях ці

дані розбивалися наступним чином: з Рівненської області депортували 3 767 родин (11 347 осіб), Волинської – 2 711 (9 050 осіб) Львівської – 5 223 (15 920), Тернопільської – 5 001 (13 508), Станіславської – 4 512 (11 883), Чернівецької – 613 (1627), Дрогобицької – 4 504 (14 456)²⁰.

Наведені цифрові показники доводять, що, на відміну від попередніх місяців 1947 р., у жовтні партійним бонзам Західної України вже вистачало звітних матеріалів, аби похвалитися перед своїм вищим начальством здобутками у цій справі. З цих рапортів регіональних партійних ватажків можна дізнатися і про перебіг цієї операції на місцях.

27 жовтня 1947 р. секретар Дрогобицького обкому КП(б)У в доповідній секретарю ЦК КП(б)У «Про виселення сімей активних учасників оунівсько-бандитського підпілля з Дрогобицької області» рапортував, що на виконання урядових рішень з області виселено у віддалені місцевості Радянського Союзу 4 559 сімей у складі 14 486 осіб*, в тому числі чоловічої статі – 3613 осіб. Інші 10 873 склали з жінок (6 410 осіб) та дітей (4 463 осіб). У доповідній подавався ретельний аналіз якісного складу виселених: «У складі виселених сімей 2 698 родин засуджених бандитів і оунівців у кількості 8 356 осіб, 916 родин убитих бандитів у кількості 2 912 осіб, 672 сім'ї (2 338 осіб.) бандитів, що перебувають на нелегальному становищі і 273 родини (909 осіб) бандпособників»²¹.

Навіть призвичаївшись до інформації про перебіг варварських кампаній по репресуванню членів сімей повстанців, не винних в жодних злочинах, все ж важко сприймати ті варварські вчинки радянської влади, коли вона, збиткуючись над людьми, вдруге карала жінок та дітей, які вже втратили своїх чоловіків і батьків. Навіщо ж було відправляти у незвідану далечінь майже три тисячі вдів та сиріт!? Такою практикою тоталітарний режим послуговувався ще у 1937-1938 рр., коли розстрілявши чоловіка, ув'язнювали на 8 років таборів його дружину, котра нічого не відала про долю близької людини. Схожі дії вчинялися і в Західній Україні на початку Другої світової війни. Пізніше відмовили-

* Ця цифра, як і інші показники, що надходили з місць дещо відрізняється, від тих, які подавалися в узагальнених звітах республіканських карально-репресивних органів. Такі розбіжності пояснюються як об'єктивними, так і суб'єктивними обставинами. Спостерігалось і бажання регіонального керівництва перевищити свої здобутки у реалізації операції по насильницькому видаленню людей з підвідомчої їм території.

ся від такої практики і під час збройного зіткнення СРСР і Німеччини влада не карала так суворо дружин убитих «ворогів» та «зрадників». А вже по війні знову стали вдаватися до репресій вдів. За що незрозуміло! А навіщо незрозуміло! Щоб не залишити сліду й пам'яті. Щоб вирвати з корінням весь рід. Щоб не було кому мститися за наругу.

Привертає увагу й та обставина, що серед висланих сімей переважали незаможні родини, оскільки за соціальним складом вислані з Дрогобицької області сім'ї поділялися наступним чином: «сім'ї куркулів – 432 або 1 459 осіб, середняків відповідно 3 146 або 10 182, бідняків – 792 або 2 458, колгоспників – 6 або 20, службовців – 53 або 156, сімей робітників – 78 або 99 осіб»²².

Дехто з місцевих мешканців поставився до такої масштабної акції схвально, позаяк це позбавляло їх особисто від пильної уваги з боку карально-репресивних органів. Вони сподівалися, що вже не буде нічних перевірок і підозрілого ставлення до кожного. Втім, більшість людей з боєм і жахом спостерігали за тим, як їх односельчан хапали просто ночі, вантажили на вантажівки або підводи і везли на залізничну станцію. «Скільки я прожив на світі, а такої влади ще не бачив, - говорив працівник Дрогобицької електростанції. – Це не люди, а варвари. Не розбираючись, хапають дітей, жінок, старих і, незважаючи на зиму, вивозять їх до Сибіру. Але, даремно це їм не минеться...»²³.

В атмосфері повної утаємниченості була проведена аналогічна операція по виселенню членів сімей учасників самостійницького руху протягом одного дня – 21 жовтня 1947 р. і в Волинській області, про що доповів Л. Кагановичу її партійний очільник. Окрім іншого, він вихвалявся режимом суворої конспірації: «Про день операції начальника райвідділів МДБ було повідомлено 17 і 18 жовтня, а секретарям райкомів КП(б)У – 18-19 жовтня. Партійно-радянський актив був поставлений до відома ... лише за кілька годин до початку операції». Показники виселених родичів оунівців та упівців були такими ж високими, як і в Дрогобицькій області. Проте вони навіть спромоглися перевиконати «спущені з гори ліміти», чим дуже пишалися: «Міністерством державної безпеки УРСР був затверджений план виселення сімей оунівців з території Волинської області у кількості 2 500. Після наших наполегливих прохань цей план був збільшений до 2 700 сімей. В результаті здійсненої операції 21 жовтня ц.р. виселено 2 716 сімей. З них сімей засуджених бандитів – 1 841, убитих бандитів – 544 і бандитів нелегалів – 331. Загальна кількість виселених становить 8 938 осіб, в тому числі чоловіків – 1 927, жінок – 4 221 і дітей – 2 790»²⁴.

Бажання перевиконати планові цифри виселення родичів учасників самостійницького руху старанно демонстрували і партійці Рівненської області, про що й доповіли тому ж Л. Кагановичу 31 жовтня 1947 р.: «Намічалось за планом 3 810 сімей, а виселено 3 829 сімей, загальною кількістю 11 563 осіб». З загальної кількості висланих 2 644 становили чоловіки, 5 096 – жінки, і діти до 15 років – 3 823. Як і в інших областях серед виселених переважали незаможні громадяни²⁵. У більшості сіл цієї області вся операція по виселенню зайняла всього 3-4 години, то ж можна собі уявити у якому стані збиралися люди і що вони могли у такому прискоренні вхопити в далеку дорогу. Тому й помирали дорогою на північ СРСР у не прилаштованих телячих вагонах від голоду і холоду сотні людей.

Партійне керівництво Рівненщини хвалилося не лише великими показниками операції. Воно раділо й з того, що налякане населення стало записуватися до колгоспів, аби унебезпечити себе від репресій²⁶. Дійсно, життя у колгоспі було кращим, ніж у далекій російській півночі.

Чернівецька область подала значно скромніші результати по виселенню. Там було виселено 616 сімей з 1 635 осіб²⁷. Тим часом дуже «оперативно» впоралися з репресіями близьких і рідних повстанців в Тернопільській області. Звіди на Північ СРСР силоміць відправили 5053 родини з 13 174 осіб²⁸.

На Тернопільщини, яка слідом Дрогобицькою областю йшла у «передовиках» в покаранні, непричетних до будь-яких злочинів, жінок, дітей, людей похилого віку, жовтнева операція планувалася задалегідь і з дотриманням усього бюрократичного «протоколу». До кола насильницьки депортованих мав нещастя (вже вдруге) потрапити і колишній осадник Онисечко Герасим Максимович, який лише у 1945 р. повернувся з Новосибірської області, де знаходився у засланні від грудня 1940 р. Тепер його, як батька засудженого на п'ять років повстанця, знову відправляли у ті ж північні краї. Селянин у розпачі заявив: «От, дурень я, дурень, і чого мені було повертатися з Сибіру, там вже прижився, а тепер привезуть і знову починай спочатку життя будувати. Біда, коли маєш дурну голову і слухаєш інших»²⁹. Примітно, що ці слова наводив у своїй доповідній на ім'я Л. Кагановича секретар Тернопільського обкому КП(б)У І. Компанець з-поміж «позитивних висловлювань» селян, які «з розумінням» сприймали ці репресивні заходи до них. Думається, що автори документу не змогли уторопати всього сарказму і болю цього селянина, який картав себе за власну віру у можливість нормального життя на рідній землі. А коли цю віру в нього, разом з свободою відібрали, то він і назвав себе «дурнем».

Мешканка м. Збаража Ольга Смотрицька, висловлюючи співчуття тим, кого у варварський спосіб вивозили на Північ, зауважила: «Як все це безжално робиться, тільки подумати: хтось у сім'ї провинився, а родичі і навіть діти, і старі відповідай, то чого тоді говорять наші керівники, що батько за сина не відповідає»³⁰. Згаданий пані, як і іншим, що мали необережність голосно висловити своє ставлення до депортацій, це дорого коштувало, оскільки невдовзі з нею – «за фактом негативних висловлювань і настроїв» була проведена роз'яснювальна робота, що ледь не коштувало більш серйозними репресіями.

Під час проведення тієї жовтневої депортації було зафіксовано чимало випадків мародерства. Кожен з посадовців, або причетних до конфіскованого майна у той чи інший спосіб намагався «нагріти» руки на чужому горі. Особи, уповноважені слідкувати за порядком у цій справі, самі вдавалися до крадіжок або приховували майно депортованих від обліку. Так, фінансовий агент Степанського району Рівненської області спільно з завідувачем будівельного відділу, поставлені стежити за правильним вилученням та обліком майна, приховали і згодом завезли до себе додому 700 кг картоплі і 86 кг жита засланих на північ селян. У більших та менших обсягах крали продукти депортованих й інші «посадовці» цієї ж категорії. В цілому по Рівненській області було зафіксовано 70 випадків розбазарювання та викрадення майна депортованих. Так само зловживали своїм становищем і функціонери різних рангів у Львівській області. Крали все, що потрапляло під руку. На хуторі Кошаково Добротворської сільради Каменсько-Бузького району описуючи конфісковане майно директор районної школи та завідував районного відділу освіти привласнили двоє поросят депортованих селян. Не втрималися від спокуси поїсти свинини і голова сільради с. Шурівці та інспектор однієї з районних установ. Щоправда, кожен з них обмежився одним привласненим поросятком. Співробітники Лопатинського райвідділу МДБ не погребували меблями відправлених у заслання людей. Вони перевезли до себе у помешкання чимало шаф, столів, стільців та інших речей³¹.

Та окрім цих «зафіксованих» випадків було безліч інших, що залишилися поза полем зору правоохоронних органів. Вірогідно, саме це і стало приводом для чергової* спільної постанови Ради Міністрів

* Попередня спільна постанова Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У про порядок використання конфіскованого майна засланих членів родин повстанців була ухвалена ще перед початком депортації – 15 жовтня 1947 р.

УРСР і ЦК КП(б)У «Про порядок використання земель та майна, які залишаються після виселення сімей націоналістів і бандитів», яка була ухвалена 26 жовтня 1947 р. Назва документу практично нічим не відрізнялася від попереднього, втім у ньому вже більш ретельно розписувалися проблеми використання земель і майна, порядок охорони, оцінки, обліку і передачі чужого добра новим власникам³².

Протягом наступних двох місяців після прийняття згаданої постанови МВС УРСР регулярно доповідало вищому компартійному та радянському керівництву про хід її виконання. Вже 10 листопада 1947 р. Т. Строкач листовно запевняв Л. Кагановича і М. Хрущова як добре йдуть у цього відомства справи по охороні конфіскованого майна. Адже для цієї мети очолюване ним відомство виділило 3 874 співробітників оперативного та рядового складу. Окрім них, до цієї справи долучили й 3 830 осіб з бригад охорони громадського порядку. Передача майна здійснювалася, за словами Т. Строкача, у встановленому порядку. Єдиною проблемою, яка непокоїла міністра був недостатній догляд за худобою. Вона, втративши своїх господарів а відтак дах над головою і корми, гинули просто неба. У Жидачівському, Стрільківському, Самбірському і Старо-Самбірському районах вся худоба тривалий час перебувала просто неба без жодних запасів сіна. Всього у Дрогобицькій області у такому стані перебувало 6 тис. голів худоби, зігнаної у районний центр³³. Худоба гинула на очах, а різати її забороняла жовтнева постанова. Та місцеві керівники за радянською традицією досить пасивно спостерігали за тим лихом. Вони ж знали, що порушити постанову це більший злочин, ніж, приміром, зарізати корів та розподілити м'ясо серед бідних селян.

Після жовтневої депортації ОУН розповсюдила відозву «До насильно виводжуваних на Сибір і на большевицькі каторжні роботи!». У ній невідомий нам автор звертався до членів сімей повстанців з такими словами:

«...Вони думають, що в снігах Сибіру і в темних підземеллях рудників і шахт зламається Ваш волелюбний дух і згасне, здушений морозним вітром, Ваш патріотизм. Большевицький окупант задумує, врешті, Вашими руками, руками тих, яких він жорстоко скривдив, позбавив рідних хат і яким мордував дітей – будувати свою криваву імперію. Своєю непосильною працею глибоко під землею, в понурих лісах і тундрах Сибіру Ви, як німі новітні раби, маєте будувати царство для ката Сталіна... Загрожено вивозом! Не давайте ловити себе й виарештовувати! Якщо сподієтеся вивозу – тікайте й у всілякий спосіб

скривайтеся! Коли ж Ви батьки дрібних дітей, старики чи неспосібні до втечі, або не маєте змоги втекти, то, насамперед, не впадайте в розпуку. До вивозу, по можливості, підготуйтеся. Не залишайте ворогові свого майна! Беріть з собою те, що можете взяти, а решту знищуйте, роздавайте тим, що залишаються. У холодних, брудних вагонах, на далеких шляхах ви згадуйте тих, які вже довгі роки мучаться у тюрмах та інших большевицьких катівнях і не ломляться, витримують. Ви згадайте там своїх дітей, братів і сестер – повстанців, що, будучи вже цілі роки вічно гоненими і переслідуваними, часто голодними, без даху над головою і спокійного місця, де можна було б перев'язати задану ворогом рану, – не падають на дусі, не кидають з рук зброї. Вони пам'ятають про Вас і за Вас борються. Будьте їх гідні! ... У всіх, навіть найважчих умовах, Ви збережіть свою українську душу і вірте в нашу перемогу. Учíte своїх дітей української мови й українського Отченашу. Виховуйте в них безсмертну любов до України...»³⁴.

Примітно, що у 1948 р. лідерам радянської держави нарешті прийшла в голову думка якось вмотивувати свої дії по репресуванню десятків тисяч ні у чому не винних жінок, дітей та людей похилого віку. Вони винайшли зручне для себе формулювання причин депортації: «дії у відповідь» на збройні виступи повстанців* і вже не епізодично, а регулярно та послідовно вживали цю тезу, коли за кожного убитого чи пораненого радянського активіста відправляли у заслання від 5 до 10 (а іноді і більше) родичів повстанців, або зовсім не причетних до них осіб. Такою ж риторикою послуговувались і регіональні керівники, коли доповідали про такого роду репресії.

192 тис. засланих протягом 1944-1952 рр. (з них 175 063 – члени родин українських повстанців) цифра досить вражаюча. Проте і вона не відтворює всіх демографічних збитків, завданих і західноукраїнському регіону, і Україні в цілому. Річ в тім, що практично ніхто не згадує про тих демобілізованих солдатів і офіцерів Червоної армії, які по війні приєдналися до своїх родичів на спецпоселеннях, і про тих «західняків», які виїхали разом з сім'ями за т.зв. оргнаборами у промислові центри СРСР, і про тих, хто ніколи не повернувся до своїх домівок навіть після 1962 р., коли нарешті заборона повертатися була скасована. Всі ці люди не обраховані, як не можуть бути враховані і ті

* Постанова РМ СРСР від 4 жовтня 1948 р. про висилку у північні райони в порядку дій у відповідь членів сімей «оунівців», наказ МВС СРСР № 001396 від 23 листопада 1948 р./ Депортації. Т.2. с.312-313.

дiти, що не народилися вiд батькiв та матерiв, що скiнчили свiй земний шлях у кривавому протистояннi в Захiднiй УкРАїнi та у вигнаннi.

Варто зважити i на велику кiлькiсть укРАїнцiв, якi виїхали iз захiдноукРАїнських земель у 1943-1944 р. перед приходом радянських вiйськ. Спогади про подiї 1939-1941 р. спонукали їх не випробовувати в чергове долю, а шукати кращого життя в емиґрацiї. Хоча не завжди воно складалося для них райдужно, втiм острах перед репресiями i тиском здавався менш привабливим, нiж незвiдане майбуття. Молодь iз захiдних областей у примусово-«добровiльний спiсiб вiдправлялася за т.зв. органаборами на освоєння пiвночi, Далекого Сходу, вiдновлення промисловостi рiзних рєґiонiв СРСР та УРСР. Тим часом в захiднi області приїжджали люди з iнших рєґiонiв Радянського Союзу.

Отже, насильницькi мiґрацiйнi процеси, спричиненi полiтикою радянської влади, їх доволi великi темпи та обсяги зумовили зменшення сiльського населення i порушення його статевої та вiкової структури. З-помiж цих акцiй видiляється злочинна акцiя, здiйснена за два жовтневі днi 1947 р. Саме тодi радянська влада довела, на що вона спроможна, як швидко i безжално може поводитися зi своїм власним народом. Та депортацiя за своїми воiстину траґiчними наслiдками стала воiстину гуманiтарною, етнодемографiчною катастрофою, злочином проти людяностi. Адже сталiнський рєґим свiдомо i практично одномоментно здiйснив насильство стосовно величезної маси людностi одного етнiчного рєґiону, намагаючись позбавити їх моральних орієнтирiв, прирiкаючи на знищення.

Аналогiв жовтневiй депортацiї 1947 р. iсторiя УкРАїни не знала. Широкий загал довидався про неї лише пiсля т.зв. перебудови, коли люди вже не боялися розповiдати про пережите. До того вони мовчали, оскiльки кожен з тих, хто перебував у засланнi, чи у таборах ГУЛАґу, давав вiдповiдну пiдписку про нерозголошення умов свого життя там. У серцях тих людей назавжди оселився страх i глухий вiчний мовчазний бiль, подолати бiльшiсть з тих, хто вижив, не може й дотепер.

¹ Державний архiв МВС УкРАїни (далi – ДА МВС). Ф.15. – Оп.1. – Спр.32. – Арк.111; Державний архiв Служби безпеки УкРАїни (далi – ДА СБУ). Ф.13. – Спр.372. – Т.95. – Арк..386.

² ДА МВС УкРАїни. Ф.15. – Оп.1. – Спр.49. – Арк.1.

³ Центральний державний архiв вищих органiв влади та управлiння (далi – ЦДАВО) Ф.2. – Оп.16. Спр.78. Арк.11

- 4 ДА МВС України. – Ф.15. – Оп.1. – Спр.51. – Арк.42-43.
- 5 Державний архів Російської Федерації (далі – ДАПРФ). – ф.9401. – Оп.2. – Спр.174. – Арк..21.
- 6 ДА МВС України. – Ф.15. – Оп.1. – Спр.51. – Арк.42-43.
- 7 Там само.
- 8 Там само.
- 9 Там само. Спр. 48. – Арк..76-77; Спр.51. – Арк.96.
- 10 Там само. Спр. 51. – Арк..117.
- 11 Шкрібляк П. Масова депортація із Західної України в 1947 році /<http://www.ualogos.ua/toprint.html?id+1033>
- 12 ДА МВС України. Ф.15. – Оп.1. – Спр.51. – Арк..118.
- 13 Там само. – Арк.185.
- 14 Там само. – Арк..198.
- 15 Там само. – Арк..120.
- 16 Там само. – Арк.124, 132, 133.
- 17 Там само. – Арк.133.
- 18 ДАРФ. Ф.9479. – оп.1. – спр.372. – Арк.74.
- 19 ДА МВС України. Ф.15. – Оп.1. – Спр.48. – Арк..76-77; Спр.51. – Арк.96
- 20 ДА МВС України. Ф.15. – Оп.1. – Спр.48. – Арк.76-77; Спр.51. – Арк.96;
- ДА СБУ. Колекція друкованих видань. – Спр.372. – Т.95. – Арк.100.
- 21 Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО). – Ф.1. – Оп.23. – Спр.4963. – Арк.28.
- 22 Там само. – Арк.28.
- 23 Там само. – Арк.29.
- 24 Там само. – Арк.39-41.
- 25 Там само. – Арк.31-33.
- 26 Там само.
- 27 Там само. – Арк.42.
- 28 Там само. – Спр.4976. – Арк..3-4.
- 29 Там само. – Арк.4-5.
- 30 Там само. – Арк..13-14.
- 31 ДА МВС України. Ф.15. – Оп.1. – Спр.50. – Арк. 23-24, 37-38.
- 32 Літопис УПА. Нова серія, том 3. Боротьба УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України. 1943-1959. Київ-Торонто, 2001. – С..291-294.
- 33 ДА МВС України. Ф.15. – Оп.1. – Спр.50. – Арк.1-4.
- 34 Цитується за: Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У трьох томах. Т2. Львів, 1998. - С.301-302.